

A tankönyvek névhasználatának nyelvpolitikai vonatkozásai

Vörös Ottó

1. A tulajdonnév helye és szerepe az anyanyelv elsajátításában

A név az anyanyelv tanulásának egyik első eleme (ha nem a legelső), ugyanis a babát születése pillanatától megszólítják, ez pedig leggyakrabban saját nevével, valamivel ritkábban valamilyen névszerű nyelvi elemmel történik. Ettől kezdve tudása bővül a környezetében élők neveivel. Vagyis a személynév fogalmát a legelső nyelvi elemei között azonosítani tudja. Nyelvisége szempontjából ennél fogva nagyon fontos támpont, mivel annak fejlődése a konkrét > elvont sémát követi. A személynévek fogalmi rögzülése és használata a kiinduló pontja a helynév anyanyelvi megismerésének. A kezdeti helyfogalmak még személyekhez kötődnek. A *hova megyünk?* kérdésre a gyerek számára még a *mamához, keresztanyához, Pista bácsihoz* válasz a természetes. Az első igazi helyhatározók sem tulajdonnéviek, legfeljebb használatuk átmenetinek tekinthető, amikor *oviba, bölcsibe* megy. Ezek már a gyerek számára tulajdonnévvel is lefedhető helyfogalmakat jelentenek. Véleményem szerint 4–6 éves kor között alakul ki a gyermek nyelvi tudatában a helynév tulajdonnévi fogalma tapasztalati, nyelvhasználati vonatkozásában. Ez egyben a gyermek iskolaérettségét is jelzi.

2. A tulajdonnév az iskolában

2.1. A tulajdonnévek rendszerének megismeréséhez az iskolai oktatásban több érdek is fűződik. Nem kétséges, hogy ezen érdekek integrálója az anyanyelvi óra, ahol a gyerekek nyelvi tudatában gyakorlati szinten meglévő nyelvi anyag tudatos fogalmakká érik, megismerik a tulajdonnév szófaji természetét, a helyesírás pedig segít a rögzülésben. Ez az alapja annak, hogy a kialakult tudást más tantárgyak keretében is alkalmazni tudják.

2.1.1. A megszerzett tudásnak fontos alkalmazási területe lesz a földrajz tantárgyban, a történelemben, de számos más területen is (márkanévek, címek, matematikai tételek, fogalmak neve, nevekhez köthető mértékegységek a fizikában stb.).

2.2. A tulajdonnév a jelenlegi tantervekben, tankönyvekben

2.2.1. A közoktatás tantervei, következőképpen a tankönyvei is, két szinten érintik a fogalmat. Elméleti vonatkozásban a nyelvtan ismeretanyagába integrálják, így először az alsó tagozatban annyit tudatosítanak belőle, amennyi az alapvető helyesírási ismeretekhez szükséges, majd a szófajtanban elmélyítik ezt a tudást, meghatározva most már tudományos alapossággal a terminust, körüljárják jelentéskategóriáit is. A megismert tudás gyakorlati alkalmazását bővítik más tantárgyakban, főként a földrajzban, történelemben.

2.2.2. Sajnálatos, hogy a tulajdonnévnek a közoktatásban betöltött szerepe a fentiekkel nagyjából be is teljesül. Elsikkad az a tény, hogy az iskola által közvetített műveltségi anyagban a tulajdonnévnek milyen fontos az identitásjelző szerepe. A helynevek nyelvi tudatunkban leképezik a szűkebb és tágabb hazát, a személynevek a legintimebb identitásjelzők, kínálatuk, nyelvi struktúrájuk az adott nyelvi kultúrát és nemzeti hagyományt képviseli. Mivel pedig az iskola az etnikai és kulturális identitás tudatosításának fontos helye, a fentiek szellemében a névtannak e kérdésben a tanítási–nevelési folyamatban sajátos szerepet kell szánni. 17 évvel ezelőtt történt egy kísérlet a középiskolák tanulóinak szánva, amikor a magyar nyelv oktatása számára a differenciált anyanyelvi nevelés szándékával különböző ismeretkörökből (nyelvtörténet, stilsztika, dialektológia stb.) kiegészítő tankönyvi füzeteket jelentetett meg a Nemzeti Tankönyvkiadó. Ebben a sorozatban készítette el Hajdu Mihály: *Magyar tulajdonnevek* című tananyagát (Hajdu, 1994). A szerző 80 oldalon 7 fejezetben ad alapvető, a téma nyelvi műveltséget megalapozó ismeretköréből merített összefoglalást.

Tematikája:

- a) Fogalom, a fölosztás elvei
- b) Személynevek
- c) Állatnevek
- d) Helynevek
- e) Emberi létesítmények nevei
- f) Szellemi alkotások nevei: címek, áru- és márkanevek
- g) A tulajdonnevek helyesírása

2.2.2.1. A kísérlet során tapasztalt problémák:

- a) Hajdu könyve nem terjedt el az iskolákban. A tanárok sem tartották fontosnak ezeket az ismereteket. Nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a középiskolai tanárok nagyobb része meg sem tartja a nyelvtanra szánható órákat.
- b) A könyv bár fontos elméleti ismereteket közöl szemléletes példákkal, azonban nem elemzi az élő névhasználatot. Tegyük hozzá, hogy abban az időben sokkal kevesebb feltárt ismeret állt rendelkezésre a témában.

- c) Nem foglalkozik a határon túli élőnyelvi névhasználat sajátos, a magyarországi törvényes gyakorlattól és hagyományos szokástól eltérő kérdéseivel, ezért itteni használata nem igen lett volna hatékony hozzáférhetősége esetén sem.

3. A határon túli oktatás sajátos igényei

3.1. E kérdés tárgyalásakor két fontos kérdést kell figyelembe vennünk. A magyarral érintkező szomszédos nyelvek mindegyike indoeurópai eredetű, ezért a tulajdonnevek szerkezete, helyesírási elvei, kialakult névadási hagyománya különösen a személynevek esetében eltér a finnugor vonásait megőrző magyartól. Másrészt minden állam egyedi, a többségi nyelvet figyelembe vevő anyakönyvi törvényben rögzíti a személynevek használatát, illetve a kataszteri törvényben és a helységnevekről esetleg külön törvényben a helyneveket. A kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó külön törvénykezés, még ha megengedő is, azt sugallja, hogy az „igazi” tulajdonnevek hivatalos használata esetében kívánatos, hogy az „államnyelv” szabályainak megfelelő legyen, minden más legfeljebb csak megtűrt. Éppen ezért, ha nem akarjuk, hogy az identitáson így ütött rés egy lépcsőfok legyen az asszimilációs késztetés irányában, az oktatásnak a magyarországi tananyagnál nagyobb terjedelemben kell foglalkozni a kérdéssel. Benne kiinduló pont a nyelvhasználati törvények mibenlétének tárgyalása, majd külön teret érdemes szentelni a névhasználat megismerésének, értelmezésének, a gyerekek környezetében élő névszokás megbeszélésének, elemzésének, értékelésének.

3.2. Mivel a nyelvhatárokon különösen, de valamivel ritkábban a kisebbségi tömbhelyzetben is a korábban említett hivatalos többségi késztetésre, de akár spontán módon is kialakulhattak, kialakulhatnak sajátos, a magyarországi nyelvi tömbtől eltérő névformák: a magyarul nem tudó anyakönyvvezető akaratlan vagy szándékos elírásai, átírás többségi nyelvű olvasat szerint, vagy a vegyes házasságok teremtette sajátos nyelvi helyzet megoldása, a helynevek terén a település fejlesztési térképeinek nevei stb.

3.2.1. Külön figyelmet kíván a földrajz, a történelem oktatása által teremtett igény, hiszen ott a tulajdonnevek sajátos alkalmazása történik. De ide sorolható az irodalomtörténeti ismeretekben előforduló, művelődéstörténeti fogalomként is felfogható tulajdonnévkincs. Ez azért is fontos, mert pl. Szlovákiában a vezető értelmiség tiltakozása ellenére anakronikus módon történik a történelmi tulajdonnevek átírása. Zűrzavart okoz a gyerekek fejében, ha nem találják olvasmányaikban a kultúránkban csak magyarul használt (és használható) helyneveket, személyneveket, ha azokat nem a nyelvi hagyomány alapján, az események idején, a személyiségek korában, ahogy általában maguk is használták, ismerik meg az iskolában. Hogy hangzana Balassiról az alábbi tankönyvi mondat?

Valentin Balasa Zvolenben született, Filakovoban volt végvári vitéz, és Šturovoban halt meg. Ez a kérdés már átvezet bennünket következő gondolatunkhoz, hogy milyen legyen a határon túli, benne a szlovákiai magyar tannyelvű tankönyvek tulajdonnév-használata.

4. A határon túli (szlovákiai) jelenlegi tankönyvek (tankönyvi tervek) helynévhasználatának kérdései

4.1. Ma például Szlovákiában arról folyik vita, hogy a párhuzamos helynevek hogyan szerepeljenek a magyar nyelvű tankönyvekben. Sajnos maga az indítatás sem szakmai, hanem politikai célú. Vannak, akik azt az evidenciát vitatják, hogy ha egy helynévnek van a tannyelvnek megfelelő változata, akkor a tanulandó szövegben annak kell szerepelnie. Ez nem zárja ki azt, hogy ha feltételezzük, hogy a gyerekek nem ismerik a másik nyelvű változatot, akkor utaljunk rá, de semmi esetre sem úgy, hogy a szöveg tanulhatóságát a kódváltásra való kényszerítés megzavarja. Ugyanis tanulás közben a váratlan kódváltás a tanulók egy részét hátráltathatja. Minden tulajdonnévnek csak a saját nyelvi rendszerében van meg a kommunikációs szerepe.

4.2. A fentieket figyelembe véve a szlovákiai tankönyvíróknak (fordítóknak) csak az lehet a pedagógiailag alátámasztott ajánlásuk, hogy hagyják figyelmen kívül a laikus politikusok felesleges vitáit arról, hogy a párhuzamos helyneveknek mi legyen a sorrendje, mi kerüljön esetleg zárójelbe stb., mert a tanulási érdek azt kívánja, hogy magyar tannyelvű tankönyvben a magyar nyelvű változatnak van helye, a szlovákban a szlováknak. Minden más nyelvű tulajdonnevet, illetve a párhuzamos megfeleltetéseket a nyelvoktatásban kell megtanítani. Földrajz tankönyvben legfeljebb lap alji apró betűs jegyzetben, vagy egy szövegven kívüli szójegyzékben van helye az ismertetésnek a szövegtől elkülönítve (Bécs ~ Wien, Pozsony ~ Bratislava, Lipcse ~ Leipzig stb.). Az állam többségi nyelvű környezetében egyébként nem szokott gondot okozni a többségi változat, inkább azt tapasztaljuk, hogy az anyanyelvű hagyomány kopik.

5. Ajánlás a pedagógiai programok számára:

- a) Célszerű átírni a tanterv, illetve a tankönyvek tulajdonnevekre vonatkozó részét, kiegészítéseket tenni bele a helyi sajátosságoknak megfelelően.
- b) Valamely tantárgy keretében (ez lehet az állampolgári ismeretekre szóló tantervi egység is) új fejezetet írni a névhasználati törvényekről.
- c) A tulajdonnevekről szóló szófajtani fejezetben legyen szó a személynév-adásról és névhasználatról, akár a névdivatról. (Forrás már van hozzá.)

- d) Fel kell ismertetni a tanulókkal a név és az identitás összefüggésének fontosságát. Ehhez azonban az értelmiség egyetemi képzésében helyé- nek kell lennie a névtannak, különben azok az identitást érintő zavarok, amelyek ma a tulajdonnevek nyelvi szerepében jelentkeznek, mélyül- ni fognak, és ez az asszimilációs készlet egyik elemévé válhat.

Irodalom

Hajdú Mihály, 1994: *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Fodor István, 2001: *Mire jó a nyelvtudomány? Nyelv és élet*. Budapest: Balassi Kiadó.

David Crystal, 2003: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Vörös Ottó, 2010: Kétnyelvűség és személynévhasználat. In *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. szerk.: Vörös Ferenc. MNYTK 234. sz. Budapest–Szombathely, 101–105. p.

A magyarországi és a szlovákiai közoktatás 2010-ben érvényben levő tankönyvei.

Jazykovopolitické aspekty používania proprií v učebniciach

(Zhrnutie)

V príspevku sa upozorňuje na to, že vo vyučovaní na základnej a strednej škole propriálna lexika ako veľmi významná a výrazne ohraničiteľná časť pokladu jazyka nedostáva náležitú pozornosť, zodpovedajúcu jeho závažnosti, jazykovej úlohe, ako aj úlohe označiť identitu. Autor zdôrazňuje, že hlavne v súvislosti s viacjazyčným prostredím by bolo dôležité prehodnotiť jeho miesto v učebných osnovách a kurikulumoch. Štúdiá sa zaoberá aj diskusiou, ktorá sa rozvinula v tejto otázke okolo učebníc v maďarskom jazyku na Slovensku. Autor konštatuje, že právo žiakov na nerušené vzdelávanie sa ani z tohto pohľadu nemôže byť podriadené domnelým politickým záujmom.

Linguistic-Political Aspects of the Usage of Proper Names

(Summary)

The paper deals with the usage of proper names in the textbooks. The author calls our attention to the fact that proper names are not involved as properly as they should be into the teaching material in primary and secondary schools. Nevertheless proper names form a very significant part of the language. Not only because it fulfils a linguistic role but also because it signifies the identity. The author further highlights that its place would be necessary to re-evaluate predominantly in the textbooks of multilingual communities.

The paper also deals with the discussion about the situation of the Hungarian-language textbooks in Slovakia. The author states that students' rights should be free from political interests.